

בענין מצות עונה

בפרשת אמה עבריה אנחנו מוצאים את החיובים הבסיסים של בעל לאשתו. הפסוק (שמות כא:י) מזהיר שאם מישהו מיעד אמתו ולוקח אשה אחרת, עדיין חייב הוא בכל החיובים שהיה חייב מקודם. וז"ל הפסוק "אם אחרת יקח לו שארה כסותה וענתה לא יגרע". ההבנה המקובלת בחז"ל מובאת בפירושו של רש"י (שם), ש"שאר" פירושו מזונות, "כסות" פירושו בגדים, ו"עונה" פירושו תשמיש המטה. הרמב"ן (שם פסוק ט) מביא פירוש אחר, שבו כל שלשת הדברים שייכים לתשמיש המטה וז"ל "והנה שארה קרוב בשרה. וכסותה כסות מטתה, כמו שנאמר (להלן כב כו) כי היא כסותו לבדה במה ישכב. ועונתה הוא עונה שיבא אליה לעת דודים". בכל זאת, ההבנה המקובלת להלכה היא על פי מסורת חז"ל שמובאת ברש"י ע"פ הסוגיות בפרקים הרביעי וחמישי של כתובות.¹ במאמר זה נעיר כמה דברים בענין מצוה זו.

א. זכות האשה או חיוב הבעל

הסוגיא בכתובות (סא:-סג.) מתארת כמה פעמים שחייב אדם לבעול אשתו, ומביא לכל אומנות חיוב בפני עצמו – לאלו שנמצאים בבית יותר בלי עבודה יש חיוב יותר נרחב, ולאלו שעובדים חוץ לבית

¹ בכל זאת, שמעתי בשם כמה מראשי הישיבה שאין המקרא יוצא מידי פשוטו, ופירוש המלה "עונה" הוא זמן, ולכן יש חיוב לבלות עם אשתו. הערה מאת ידידי יעקב ציקין: אף אחד מהפרשנים הבינו כך. לפי הרשב"ם המילה באה מאותה שרש עם "מעון" כלומר מקום ופירוש הדבר בית דירה. להאבן עזרא, וזה נראה יותר סביר, השרש הוא אותו שרש עם המילה "עת" וא"כ הוא בא ללמד על עת מסוים לדב מסוים, כלומר תשמיש. חז"ל קשרו מילת "עונתה" עם המילה "ויענה" שאצל דינה, אבל אין זה נראה מבחינה דקדוקית פשוטה ומ"מ גם זה מורה ישירות על התשמיש. אבל ההצעה הזאת היא נראית מוזרה למרוחקת מהלשון העברית.

או עיפים מחמת עבודתם (במובן הרחב, כמו ת"ח) יש חיוב יותר מצומצם. אולם יש שתי דרכים להבין את השיעורם האלו.

ההבנה הרחבה ביותר בראשונים היא שמחייבים כל אדם לבעול כמה שהוא יכול בצורה סבירה. הבעל חייב לפקוד אשתו כמה שיכול לשמח אותה וקיים חיובו אליה, אבל חז"ל הבינו שכל עוד שהוא עסוק, זה קשה, ולכן התיירו לו לקיים רק חיוב בסיסי כפי יכולתו. ולכן, אם יש לאדם כמה נשים, אין הוא חייב לבעול כל אחת מנשיו בכל אחת מהעונות שנמצאות בגמרא, אלא לבעול אחת מנשיו. כך הבין הרמב"ם (לקמן), הטור (אבן העזר סימן עו), השו"ע (אבן העזר סימן עו), ועוד. וז"ל הרמב"ם (הלכות אישות פרק יד: א, ג-ד):

עונה האמורה בתורה, לכל איש ואיש כפי כחו וכפי מלאכתו, כיצד בני אדם הבריאים הרכים והענוגים שאין להם מלאכה שמכשלת כחן אלא אוכלין ושותין ויושבין בבתיהן עונתן בכל לילה. הפועלין כגון החייטין והאורגין והבונים וכיוצא בהן, אם היתה מלאכתן בעיר עונתן פעמים בשבת, ואם היתה מלאכתן בעיר אחרת עונתן פעם אחת בשבת, החמרים פעם אחת בשבת, והגמלים אחת לשלשים יום, והמלחין אחת לששה חדשים, תלמידי חכמים עונתן פעם אחת בשבת מפני שתלמוד תורה מתיש כחן ודרך תלמידי חכמים לשמש מטתן מלילי שבת ללילי שבת.

נושא אדם כמה נשים אפילו מאה בין בבת אחת בין בזו אחר זו ואין אשתו יכולה לעכב, והוא שיהיה יכול ליתן שאר כסות ועונה כראוי לכל אחת ואחת, ואינו יכול לכוף אותן לשכון בחצר אחת אלא כל אחת ואחת לעצמה.

וכמה היא עונתן, לפי מנין, כיצד פועל שהיו לו שתי נשים יש לזו עונה אחת בשבת ולזו עונה אחת בשבת, היו לו ארבע נשים נמצאת עונת כל אחת מהן פעם אחת בשתי שבתות, וכן אם היה מלח ויש לו ארבע נשים תהיה עונת כל אחת מהן פעם אחת בשתי שנים. לפיכך צוו חכמים שלא ישא אדם יתר על ארבע נשים אע"פ שיש לו ממון הרבה כדי שתגיע להן עונה פעם אחת בחדש.

החיוב הוא לבעול כפי יכולתו. יוצא מזה, שאם בן אדם חלש, מותר לו לפחות מחיוב עונה, וכן מובא בטור בשם הרמ"ה, ובשו"ע (סימן עו: ג)

ובמשנה ברורה (אורח חיים סימן רמ:ג). וז"ל הטור "כתב הרמ"ה והני מילי במי שגופו בריא ויכול לקיים העונה הקצובה לו אבל מי שאינו בריא אינו חייב אלא לפי מה שאומדין אותו שיכול לקיים".

אולם, יש שיטה אחרת בראשונים. המשנה ביבמות (מג:): מביא מקרה שבו יבם מייבם ארבע יבמות. הגמרא (שם מד.) מביא שבתיאוריה יכול ליבם יותר, אבל מיעצים לו לא להרבות על ארבע. וז"ל הגמרא (שם) "עצה טובה קמ"ל ד' אין, טפי לא, כי היכי דנמטייה עונה בחדש". רש"י שם מסביר, ע"פ ההבנה בחיוב עונה לעיל, "עונה בחדש - עונה של ת"ח מערב שבת לערב שבת וזהו אשר פרו יתן בעתו בכתובות (דף סב:): דמטי לכל חדא עונה בחדש". למרות שהבנתו מבוססת על אוקמתא, שאנחנו עוסקים בת"ח שחיוב עונתו פעם אחת בשבוע, הסברו בסוגיא מתאים להבנה המקובלת במצות עונה – שהוא חיוב לבעול לבעול נשיו כמה שהוא יכול בסבירות².

אמנם, הריטב"א שם מציע הסבר שמעלה חידוש גם בהלכות יבום, וגם בתוך החיוב של עונה. היה קשה לו האוקמתא של רש"י, ואז הוא מסביר וז"ל:

כי היכי דנמטיי לכל חדא וחדא עונה בחדש. פרש"י ז"ל דעונת תלמיד חכם מערב שבת לע"ש, וא"ת והא מתני' בכל אדם היא שנויה והיכי סגי לכל חדא וחדא עונה בחדש, וי"ל דהכא כיון דאשה הקנו לו מן השמים ולייבום רמיא קמיה בעונה כל דהוא סגי ליה ואפילו בפחות מזה. אלא דאנן מנסבי ליה עצה דלית ליה לגרועי פחות מעונה בחדש לכל חדא, אבל בנושא נשים דעלמא חייב לעשות עונה עם כל אחת ואחת כפי מה שהוא דינו כמה שאמרו בפ' אע"פ.

ומתוך דבריו מוצאים שני חידושים. הראשון, הוא חידוש בהלכות יבמות שלא שייך לענייננו, אבל חשוב. ע"פ הביטוי "אשתו שהקנה לו

² אפשר לתרץ ע"פ החלקת מחוקק (סימן עו ס"ק טו) שעוסקים באדם "המתנהג כת"ח או פועל שמלאכתו בעיר אחרת או חמר שכל אלו עונתן פעם אחת בשבת. גם יכול לדחות הקושיא אם מסכימים לדברי הפרישה (אבן העזר א ס"ק כ) שכל אדם יכול לנהוג כמו ת"ח, ולא לפחות מזה אם אינו ת"ח. עיין בהערות המהדיר לריטב"א (904). עיין גם בפתחי תשובה (סימן עו ס"ק ג).

שמים" הוא מניח שאישות של יבום שונה מאישות רגילה, לא רק בקנין המקורי אלא גם במהות האישות לאורך חיי הזוג. לכן, מותר למעט בעונת יבמתו יותר ממה שהיתה ראויה לאשה רגילה.³ לענייננו, חידושו השני יותר הוא יסודי ביותר. הוא מסביר שהחויב של עונה אינו רק חיוב על הבעל לפקוד נשיו עד כמה שיכול, כמו שנמצא בשיטת הרמב"ם ודעימיה, אלא זכות האשה להפקד ע"פ ההסכם שהיה להם בשעת קידושין – הסכם שאינו מפרשים כי כבר פסקו חז"ל כמה פעמים כל אדם חייב לבעול אשתו ע"פ אומנותו. שיטה זו מצוטטת גם בנמק"י (יד: בדפי האילפס ד"ה עונה) ובדרישה (אבן העזר סימן עו:כב).

להלכה, שיטת הרמב"ם מובאת בטור ובשו"ע, כמו שהבאנו לעיל. ולכן, יש חיוב לפקוד נשיו סך הכל כמו חיובו ע"פ אומנתו. הבית שמואל (ס"ק יד) בפירוש מעלה דברי הריטב"א (ע"פ הנמק"י) ודוחה אותם. אמנם, כולם גם מביאים עצה או צווי דרבנן לא לישא יותר מארבע נשים כדי שייגיע לכל אחת מנשיו עונתה לפחות פעם בחודש. הפרישה מסביר שיטתם בזה"ל

נראה שסבירא ליה כיון שמותר לכל אדם לישא כמה שירצה, אם כן מסתמא אדעתא דהכי נושאה מתחילה שישא עוד נשים עליה, אלא שמכל מקום לא יגרע עונתה פחות מפעם אחת בחודש, דהא אפילו כשנתנה לו רשות אין לו להתאחר יותר כמ"ש לעיל בסימן זה וה"ט נמי דפועל שעונת אשתו שתי פעמים בשבוע כשישא ד' נשים תהיה עונתן פ"א לב' שבתות דהיינו בערך אשה שעונתה פ"א בשבוע ואם נתנה לו רשות מותר לו להתאחר ג' עונות יותר, וכן בספן שעונתו לו' חדשים וברשותה מותר להתאחר שתי שנים כי העונה שקבעו החכמים לכל איש אינה לאשה אחת, אלא שהאיש לא ימנע מלשמש מטתו ולפרות ולרבות יותר מזמן שקבעו לו...

³ עיין בהערות לריטב"א שם (902) בשם הכתונת פסים שמביא ראיה לזה משבת (ק"ח). אולם, עיין שם בתוספות ובר"ן בהבנת הסוגיא, וגם בירושלמי (יבמות א:א) בדברי אבא שאול. מפשטות דברי הירושלמי עולה שהמעמד של יבמה קיימת למשך חיי האשה, ולכן היבם צריך לכוון לשם מצוה בכל ביאה. בריטב"א, נראה שיבום מבוסס על עשה דוחה ל"ת, ומזה נראה שהוא ראה מעמד של אשת אח תמיד קיים, וזה עולה בקנה אחד עם דבריו כאן, ואכמ"ל.

ומדבריו עולה כמה חידושים. אחד, הוא מסביר שיסוד החיוב של עונה כרוך בחיוב פרו ורבו, ולפי זה, הוא חיוב הבעל ולא זכות האשה שרק האישה חייב בפו"ר⁴. אמנם, למרות שנכון הוא שיש קשר הדוק בין החיובים, בפשטות הם אינם כרוכים אחד בשני, אלא הם שני חיובים נפרדים שחפיפים. כך כנראה עולה מדברי הרמב"ם (הלכות אישות טו:א) וז"ל: "האשה שהרשת את בעלה אחר הנישואין שימנע עונתה הרי זה מותר, במה דברים אמורים בשהיו לו בנים שכבר קיים מצות פריה ורביה אבל אם לא קיים חייב לבעול בכל עונה עד שיהיו לו בנים מפני שהיא מצות עשה של תורה שנ' פרו ורבו." ולכאורה יוצא שיש חיוב עונה, וחיוב פרו ורבו, וכמו שאין יכולים לכוף אדם לפקוד אשתו מצד מצות עונה יותר מכדי יכולתו ע"פ אומנתו, כך אין יכולים לכוף אותו מצד הלכות פרו ורבו יותר מכדי חיובו, ולכן החיובים שווים למעשה. כמו כן, מצד הלכות עונה, האשה יכולה למחול, אבל מצד הלכות פרו ורבו היא אינה יכולה. לכן, אם כבר קיים פרו ורבו, יכולה היא למחול, ואם הוא עוד לא קיים, הוא חייב מצד מצות פרו ורבו. לכן, פירוש הדרושה דחוק בדברי הרמב"ם והטור⁵.

החידוש השני הוא שיסוד שיטת הרמב"ם והטור הוא הסכם מראש עם אשתו, שכנראה מובן מאיליו, שהוא יכול לישא עוד נשים ולכן מותר לו לדלג על חיובי עונה. אפשר להסביר שההסכם היה לפרטי הדברים, או לקבלת המעמד של אשתו, וכל הדינים כרוכים באותו מעמד. המושג של הסכם לא נמצא לא ברמב"ם ולא בטור, אמנם סביר להניח, אפילו אם אינו מוכרח, שחלק מיכולת למעט הפקידות לאשה נובעת מידיעתה מראש שהיה אפשר לו להתחתן עם כמה נשים. אולם, הבנתו ששיטת הרמב"ם והטור מיוסדת על "היתר לדלג", כנראה מוטעת. הוא מבלבל בין ההבנה של הרמב"ם ודעימיה, שיסוד חיוב עונה הוא חיוב הבעל ולא זכות האשה, ושיטת הריטב"א ודיעימיה שמתמקדת בזכותה. כמו שראינו ברמב"ם, עיקר החיוב לשיטתו הוא

⁴ ולא נכנס לאופי של חיוב האשה (או העדרו).

⁵ הציץ אליעזר (חלק י תשובה יג) פוסק שאם עדיין לא קיים פרו ורבו, יש לפקוד אשתו כפי כוחו, אפילו אם זה יותר מחיובו ע"פ דינא דש"ס בפשטותם. ועיין עוד בדינים והנהגות שנובעים מהקבלה שם.

לבעול בין כל נשיו כפי יכולתו – לא שיש חיוב על אחת מנשיו בכל עונה, ויש לו היתר לדלג אם יש לו כמה נשים. יותר מזה, יוצא מדברי הפרישה חידוש עצום, שאם עונת אדם פעם בכל יום, אסור לו אף פעם להיות עם כל אחת מנשיו פחות מפעם בארבע ימים, כדי לא לדלג על יותר מארבע עונות. פשטות דברי הרמב"ם והטור היא שיסוד הצמצום לארבע נשים הוא שלא יגיע להן עונתן פחות מפעם בחדש, ולא שאסור לו לדלג ארבע עונות, ולכן ברור שכל עוד שהוא יכול להיות עם כל נשיו בכל חודש, מותר. כך יוצא גם מהב"ש (ס"ק יד) וגם מהחלקת מחוקק (טו).⁶

להלכה, כמעט אין שום נפק"מ, כי אחרי חרם דרבינו גרשום, אין נושאין יותר מאשה אחת, ולכן שיטת הריטב"א ושיטת הרמב"ם חופפות. אולם, נדמה לי שמצאתי נפק"מ אחת. השאלה עולה בפוסקים אם אותן הלכות שייכות לתלמידי חכמים בזמן הזה. כמה פוסקים מצטטים בשם המעיל צדקה (שו"ת נא ומצוטט בפתחי תשובה סימן עו ס"ק ג) וז"ל כמו שנמצא בפתחי תשובה:

שכל מי שהוא לומד בתמידות הן אם הוא מהמורים בעם או מן התלמידים רשאי שלא לקיים עונתו כ"א א' בשבת ואף שאין לנו דין ת"ח בזה"ו בכמה דברים מ"מ בזה לדעתי רשאי כל אדם לעשות ת"ח, ואף שהובא במג"א (סימן רמ" ס"ק ג) בשם ספר הקנה שאין כל אדם רשאי לעשות עצמו ת"ח היינו כשהוא באמת פועל או טייל ואינו עוסק בתורה אבל לעוסקי תורה שמתשת כחם אין חילוק בין ת"ח שבימיהם לאותן שבזמנינו ואדרבה היא מתשת כחינו יותר לפי חסרון הבנתנו וגם בסמ"ק מ"ע רפה איתא בהדיא ויעשה כל אדם עצמו כת"ח כו' אך משום פריצת הדור וקנאת ירך חברתה אני מורגל לומר לכל הסביבים אלי לקיים עונת פועלים שתים בשבת עכ"ל ע"ש.

הוא מציע שאע"פ שאין אנו ת"ח לענין כמה דברים (לדוגמא לענין הגדרת תורתם ואומנותם), לענין חיוב עונה פשוט שדיני ת"ח שייכים, כי החיוב נובע מיכולתו, וזה תלוי ביגיעת האומנות, ולא האיכות של

⁶ יש לציין שע"פ צירוף של הפרישה והריטב"א ונמק"י, פוסק הרב יפהן (הערות לריטב"א 904) לא לפחות מפעם בחודש. עיין שם ובאוצר הפוסקים לכמה שיטות בענין זה.

התוצאות.⁷ בסוף, הוא מביא שיש סוג של עת לעשות לה' – שהכל צריכים לשמש מטתן יותר כי זה הציפוי. הוא לא משנה את יסוד החיוב, אלא פוסק שיש סיבה חיצונית שמכריחה אותנו לשנות כמה פעמים ראוי לאדם לפקוד את אשתו. מסורה זו מובאת גם בלי הסבר בחכמת אדם בשם הצואה של ר' יחזקאל לנדא מפראג (חכמת אדם שער הנשים קכח), ובביאור הלכה (אורח חיים סימן רמ"ד ת"ח).⁸ בחכמת אדם, די ברור שהוא הבין את כל הסוגיא כמו רוב הראשונים, למרות שהוא הבין שיש סיבות חיצוניות לפקוד אשתו יותר וז"ל:

העונה האמורה בתורה שחייב אדם לאשתו אין שוה בכל אדם, אלא שהתורה מסרה הדבר לחכמים להבחין כל אחד לפי אומנותו, שהאשה תספיק בזה ואסור לבטל העונה אפילו בימי עיבור והנקה. ואם

קיים כבר מצות פריה ורביה והיא מוחלת עונתה מותר לבטל אבל כשלא קיים לא מהני מחילתה ולפי שכל זה הוא מדינא ועיקר העונה הוא כשרואה שאשתו משדלת אותו בדברים או שמתקוטטת עמו והוא מבין שהוא בשביל שהיא רוצה בתשמיש יותר אז חייב לקיים העונה ואפילו העונה שקצבו חכמים שלא לפחות הוא דוקא במי שגופו בריא אבל מי שאינו בריא אינו חייב אלא לפי מה שאומדין אותו שיכול לקיים ואפילו תלמיד חכם מדינא עונתו משבת לשבת ראיתי בצוואת רבי יחזקאל סג"ל לנדא מפראג שצוה לתלמידיו פעמים בשבת והעיקר הכל לפי מה שהוא אדם...ולכן לא העתקי העונות...

ברור מהחכמת אדם שהחיוב של עונה הוא שהבעל פוקד אשתו כמה שיכול, ולכן השיעורים שמובאים בחז"ל הם יותר גמישים.

שיטה זו גם נמצאת באגרות משה (אבן העזר ח"ג סימן כח), אולם מפרספקטיבה שונה לגמרי וז"ל:

בדבר מה שחדשו האחרונים שהביא הפ"ת סימן ע"ו סק"ג בשם מעיל צדקה שיש לת"ח בזה"ז לקיים עונה שתים בשבת ובבאור

⁷ עיין בשו"ת ציץ אליעזר (יא:יח) לגבי הגדרת ת"ח לענין זה.

⁸ בפמ"ג יש ספק בענין זה ודבריו מובאים במ"ב (אורח חיים סימן רמ"ס ק"ו).

הלכה סימן ר"מ הביא כן גם מהחכ"א בשם צואת ר"י מפראג וכתר"ה כותב שכן הורו גם גאוני זמננו, הנה גם אני אומר כן, ואני מוסיף דלפ"מ שכתבתי שעיקר העונה הוא מה שהאשה משתוקקת ומתאוה, וכיון שכתב הפ"ת בשם ספר מעיל צדקה דהוא משום פריצת הדור וקנאת ירך חברתה הרי בא מזה תשוקה ותאוה ליותר מפעם אחת שלכן נמצא שהוא מעיקר העונה ואף שלא הכיר בעלה בזה יש לתלות שהוא מצד הבושה וגודל הצניעות דהרי בשביל זה קבעו הזמנים כדכתבתי לעיל ולכן שפיר הורו דיש ליעץ וגם לחייב שתי פעמים בשבת.

כאן הוא מתמקד בזכות האשה, שהפריצות אינן דבר חיצוני, אלא מעיקר יסוד של מצות עונה – ופריצות הדור ישפיעו על כמה האשה רוצה, וזה משנה עיקר החיוב. במילים אחרות, מצות עונה יוצרת זכות האשה להפקד כל שראוי לפי המקום והזמן, ולכן בדור פרוץ, זכותה יותר רחבה. (יש משמעות כזה גם בחכמת אדם, אולם הוא ממקד בדבר שונה).⁹ וייתכן שכאן מצאנו גם זכר לשיטת הריטב"א.

ב. יוצא לדרך

ביבמות (סב:) נמצא החיוב לפקוד אשתו בשעה שהוא יוצא לדרך, וז"ל הגמ'

אמר ריב"ל: חייב אדם לפקוד את אשתו בשעה שהוא יוצא לדרך, שנא': וידעת כי שלום אהלך וגו'. הא מהכא נפקא? מהתם נפקא: ואל אישך תשוקתך - מלמד, שהאשה משתוקקת על בעלה בשעה שהוא יוצא לדרך! א"ר יוסף. לא נצרכה אלא סמוך לווסתה. וכמה? אמר רבא: עונה. והני מילי לדבר הרשות, אבל לדבר מצוה - מיטרידי.

למרות שבדרך כלל יש איסור לפקוד אשתו סמוך לווסתה, ע"פ הפסוק "וזהרתם את בני ישראל" (עיין בשבועות יח:), אם אדם יוצא לדרך בעונה זו, יש חיוב לפקוד אשתו. כך הבינו רוב הראשונים, כמו שמציין הבית יוסף (יו"ד סימן קפד), והטעם הוא שהאיסור לפרוש

⁹ עיין לעיל בהערה 4 לדברי הציץ אליעזר.

סמוך לווסת אינו אלא מדרבנן וז"ל: "ומ"ש שיש אומרים דאפילו בתשמיש חייב לפקדה. כן דעת הרשב"א בתורת הבית (ארוך וקצר שם) וכתב שכן דעת רש"י (יבמות סב: ד"ה וה"מ) והראב"ד (בעה"נ שער הפרישה עמ' כב) וכתב שכן נראה לו עיקר וכ"כ רבינו ירוחם (נכ"ו ריש ח"א דף רכ ע"ג) וכתב הראב"ד בספר בעלי הנפש מאי טעמא וסתות דרבנן (נדה טז.) ובמקום מצוה לא גזור.¹⁰ אולם, ר"ת הבין שהחיוב לפרוש סמוך לווסת הוא דאורייתא,¹¹ והבין שאין כוונת הגמרא לפקידה ממש, כלומר לביאה, אלא לשאר מיני קירוב. ז"ל התוספות (ד"ה חייב):

חייב אדם לפקוד את אשתו - אומר ר"ת דפקידה זו אינו תשמיש אלא כשהוא רוצה לצאת בדרך אם הוא רחוק ממנה לא יצא לדרך אא"כ ישוב אליה ויפקדנה או בתשמיש או בשאר דברים וידבר על לבה ופריך מהתם נפקא ליה מלמד שהאשה משתוקקת על בעלה כשיוצא לדרך ומסתמא כיון שמתאוה לו יש לו לפוקדה דהמכבד אשתו עליו הכתוב אומר אז תקרא וגו' ומשני אמר רב יוסף לא נצרכה אלא לאשתו נדה ה"ג בכלל הספרים ישנים והכי פי' דחד קרא אתא דאפילו באשתו נדה יש לו לפוקדה וכמה עונה אע"פ שאסור לשמש מ"מ שמחה ותענוג הוא לה הואיל ורוצה לצאת בדרך והכי אמרי' בריש הדר (עירובין סג: ושם) הישן בקילעא שאיש ואשתו ישנים שם עליו הכתוב אומר נשי עמי תגרשון מבית תענוגיה ואמר רב יוסף התם ואפילו אשתו נדה ומה שהגיהו בספרים לא נצרכה אלא סמוך לווסתה אין נראה כלל דהגיהו כן לפי שרוצין לפרש דפקידה היינו תשמיש ובשבעות (דף יח: ושם) מוכיח דסמוך לווסתה מדאורייתא מוהזרתם את בני ישראל וגו' ועוד דמוקי לה ביוצא לדבר הרשות וא"כ אפילו למאן דאמר (נדה דף טז.) ווסתות דרבנן אם כן סמוך לווסתה נמי דרבנן מכל מקום למה יהא מותר ביוצא לדבר הרשות.

¹⁰ לפני זה הבית יוסף מציין שהרמב"ם ורמב"ן השמיטו דין זה, וכך העיר המגיד משנה (איסורי ביאה ד: יב).

¹¹ לא ניכנס לדין אם ווסתות הם דאורייתא או דרבנן, ולא להבנת הגר"ח והנודע ביהודא שאפילו למ"ד ווסתות דרבנן, זה רק לשעבר ולא להבא. גם לא ניכנס לדין אם יש איסור דאורייתא לקרב לאשתו בכל מיני קריבות חוץ מביאה.

יש שהבינו שהחיוב לפקוד אשתו הוא רק אם יפספס זמן עונה רגיל. כך מבואר, לדוגמא בהגהות היעב"ץ (יבמות סב: ד"ה רש"י ס"דה בשעה)¹², ועיין עוד בחבל הפוסקים בנטעי גבריאל (הלכות נדה פרק קב). אמנם, מפשטות הסוגיא, נראה שהחיוב לפקוד אשתו בשעה שיוצא לדרך מבוסס על חיוב אחר. כמו שהבאנו לעיל, הגמרא מסבירה "הא מהכא נפקא? מהתם נפקא: ואל אישך תשוקתך - מלמד, שהאשה משתוקקת על בעלה בשעה שהוא יוצא לדרך." וכנראה, הגמרא למדה שיש חיוב עצמאי – שהעובדה שיש חשק מיוחד לאשה כשבעלה יוצא לדרך יוצרת חיוב חדש של עונה – במקביל לחיוב של כשאשתו משדלתו. כך נמצא גם בחבל של אחרונים, ועיין בשיעורי שבט הלוי (הלכות נדה קפד: י) ובנטעי גבריאל (לעיל). רציתי להעיר רק נקודה אחת, והיא שכך יוצא ברור משיטת ר"ת. ר"ת, שסובר שאפשר לקיים חיובו בריצוי דברים וכדומה הבין, כנראה, שזה חיוב חדש, ולא רק דרך לשלם חיוב עונתו הרגיל בהקדם. ברור שבלייל טבילה א"א לקיים חיוב לפקוד את אשתו, ואם יכול לקיים כאן, ברור שעוסקים בחיוב מיוחד. הערה זו לא ראיתי בפוסקים, אבל לא הספקתי לבדוק את כולם.

יש להעיר שיש דרך לשלב בין השיטות, והוא נמצא בשיעורים של השבט הלוי (לעיל) – והוא לטעון שהאשה רק מתאוה ברמה שיוצרת חיוב חדש של עונה אם בעלה יוצא לדרך לכל כך הרבה זמן שהוא מפספס עונה רגילה. הצעה זו מודה שהחיוב נוצר בגלל השתקקות אשתו, אבל עדיין קיים רק כשהוא מפסיד עונה רגילה.

יש עוד כמה דיונים בפוסקים בענין זה, אם שייך גם שכהאשה יוצאת לדרך, כשהבעל בא מן הדרך, אם לא יספיקו לקיים עונה לזמן ארוך מסיבות שונות, וכדומה. יש גם דיונים אם ההיתר לבעול אשתו סמוך לווסתה שייך במקרים שמובאים לעיל, או במצוות אחרות, כמו בלייל חתונתו, אבל לא נכנס לכל הדיונים האלו, אבל כדאי להזכירם בצורה קצרה.

¹² אולם, הוא מחלק בין חמרים וספנים ובעלי אומנות אחרים, כי במקרים בקודמים, שאין חזרתם ידועה, חייב לפקוד בכל מקרה.

ג. חיוב עונה של אשה לבעלה

כמעט כל הדיונים בפוסקים לגבי חיוב עונה מתמקדים בחיוב הבעל לאשה. אולם, יש מקרה אחד שבו הפוסקים עוסקים בחיוב ההפוך. יש דיון בפוסקים לגבי טבילה בליל שבת. המשנה בביצה מתיר טבילת אדם בשבת. אמנם, ר"ת (כמו שמובא במרדכי הלכות נדה בסוף מסכת שבועות סימן תשנב) סובר שההיתר מבוסס על מצות טבילה, ונפסק להלכה ע"פ שיטת ר"ת שטבילה בזמנה לאו מצוה (עיין בטור יו"ד סימן קפז). [הבית יוסף דוחה החומרא מכל וכל]. אולם, יש מצוה לטבול בזמנה כדי לקיים פרו ורבו, ולכן, לפחות אם לא היתה יכולת לטבול קודם השבת, מותרת לטבול בליל שבת (עיין בשו"ע וברמא ליו"ד סימן קצז סעיף ב). אמנם, מה יקרה אם אין אפשרות לקיים פרו ורבו, כמו בזקנה, מעוברת, מניקה (לפחות בזמן חז"ל), ואולי באשה שלוקחת גלגולים למניעת הריון (בלי להכנס לאותה סוגיא) ?

כאן מחדשים כמה פוסקים שיש לאשה חיוב עונה גם לבעלה. כמה פוסקים (עיין לדוגמא בבדי השלחן ובשיעורי שבט הלוי, וכך הסכים הרב שכטר שכהעליתי דברים אלו לפניו) מבססים דין זה על הרעיון שאשה משעובדת לבעלה, ומביאים דברי הר"ן בנדרים (כ:). שם בגמרא נמצא "ההיא דאתאי לקמיה דרבי, אמרה לו: רבי, ערכתי לו שלחן והפכו! אמר לה: בתי, תורה התירתך, ואני מה אעשה לך, ובוה מתיר הגמרא, ביאה שלא כדרך. הר"ן מסביר וז"ל "התורה התירתך - דכתיב כי יקח איש אשה שהיא לקוחה לו לעשות בה כל חפצו."¹³ הבנתם, כנראה ההיא שבתוך עצם קנין הקידושין יש הסכם או הבנה שהבעל יכול להיות עם אשתו. בקבלת הקידושין, האשה קבלה כל הדינים שבאים עם אותו מעמד, כולל השעבוד לבעלה.

אולם, כאן נראה שיש לדון באותה חקירה שהבאנו לעיל – האם החיוב של האשה הוא מצוה שלה או בעקרון זכות שלו? לא ברור לי אם יש נפק"מ, אבל נדמה לי שעיקר הטענה של הפוסקים היא שיש לה מצוה – וזה פותר הבעיות עם טבילה בליל שבת. אם היה לה רק חיוב לאפשר לבעלה להיות איתה כזכותו, לא ברור שזה יתרגם למצוה

¹³ הט"ז (יו"ד קפז:ד) מסביר שיש לה חיוב עונה כי בעלה חייב לשמחה. לא ירדתי לסוף דעתו – מה ענין מצוה שלה לחיוב של בעלה לשמחה? !

שאפשר לדחות איסורים אפשריים בטבילה בשבת. אחרי עיון בסוגיות, עדיין לא ברור לי איזה הבנה צודקת, ועדיין צ"ע. אמנם, יש להעיר ששיטת הרשב"א הוא לא כדברי הפוסקים הנ"ל, והוא מניח בפשיטות שלאיש יש גם מצוה וגם חוב, אבל לאשה יש רק חוב ולא מצוה. וז"ל הרשב"א (נדרים טו):

ואמר רב כהנא תשמישי עליך כופים אותה ומשמשתו שעבודי משעבדא ליה. וה"ה לאומר לאשתו הנאת תשמישי עליך שכופים אותו ומשמשה דשעבודי משעבד לה והרי זה כאוסר עליה מה שהוא שלה, ומסתברא דלאו משום מצוה בלבד קאמר אלא משום דנשתעבדו זה לזה לכך שע"י כך עמדו ונשאו, והיינו נמי דכי אמרי' באומר הנאת תשמישך עלי לא אקשינן עליה וכי מצות ליהנות ניתנו כדאקשי רבא גבי הנאת סוכה עלי משום דהתם אין אדם משועבד לסוכה אלא מחמת קיום המצוה בלבד ומצות לאו ליהנות ניתנו אבל הכא מלבד מה שהוא מצווה לעונה יש עליו שעבוד, ועוד תדע לך שהרי האשה אינה מצווה בעונה ואפ"ה באוסרת הנאתה על בעלה לא חייל נדרה כלל וא"צ להפר מהאי טעמא דשעבודי משעבדי ליה, והלכך נ"ל דלא שייך לאקשויי הכא מדתנן נדרים חלים על דבר מצוה כדבר הרשות אע"פ שהקשו כן בתוס' דהכא שאני לפי שהוא משועבד לה מלבד המצוה ואין אדם אוסר על חברו מה שהוא שלו וכו'.

אם כן, אין מקום להתיר טבילה בליל שבת מדין מצות עונה של האשה לבעלה. אולם, יש להעיר שהפשטות הוא שחז"ל לא גזרו על טבילה בשבת, אבל רציתי רק להסביר דברי הפוסקים שלא הלכו בדרך הזו.

נקודה אחרונה – חוץ מפרט זה, כמעט לא נמצא זכר למצות עונה של האשה. באמת, מוצאים ההיפך. וז"ל הטור (או"ח סימן רמ) ומובא משער הקדושה מספר בעלי הנפש להראב"ד "ואף כשהוא מצוי אצלה לא יכוין להנאתו אלא כאדם שפורע חובו שהוא חייב בעונתה ולקיים מצות בוראו ושיהיו לו בנים עוסקים בתורה ומקיימי מצות בישראל." למרות שמעיקר הדין, הזכות של הבעל ו/או חיובה של אשתו הם יותר מקיפים, הפוסקים לא רצו שהבעל יחשוב ככה. ברמת הדעות, זה מושחת לחשוב שאשתו חייב להיות איתו כי הוא לקח אותו לאשה.

חייב הוא להכיר שקשרי אישות הם דברים קדושים – והוא חייב לכוון לקיים מצותו, למלא אחריותו שקבל על עצמו חופה וקידושין. ולכן, יש אירוניה – זכותו יותר מקיף, אבל כמעט אסור לו לחשוב על זה.¹⁴ ולכן, כמעט כל הדיונים בגמרא ובפוסקים הם מסביב לחיובו. מבחינה השפקתית, זה מסר חזק ובסיסי.

¹⁴ החריג הוא ביאה שלא כדרך, שעל כרחם הפוסקים קבלו כמותר, אולם יש דעות שונות אם זה כולל ביאה שלא כדרכה עם הוצאת זרע. יש לומר שזה מוכיח דברי – ביאה זו אינה מיועדת לפו"ר וגם אינה תענוג לאשה ומ"מ מותרת, ש"מ שיש לבעל זכות בקידושין החופפת יותר מזכותה של אשתו וא"א לאסור דבר זה, רק שאיננו ראוי, וכן משתמע מביטוי הרמ"א ובעלי התוס' שזה מותר רק בעראי. תודה לידידי נח גאלדשטיין שהכריח אותי ללבן את הנקודה.